

Juhan Liivi publitsistlik pärand

Juhan Liiv. Vulise ojakene rohkem. Publitsistika ja kriitika. Koostanud Tanar Kirs. Liivi Muuseum, 2024. 243 lk.

*Minul on oma rist. Ma ei saa kõnelda,
mis tahan.
Mis ma kui lennates taban,
selle ainult saan.*
Juhan Liiv

Võib-olla ma polekski seda raamatut arvustada võtnud, kui pakkumise peale poleks peas kohe süttinud kirjakoht Friedebert Tuglase „Marginaaliast”. See koht, kus Tuglas tsiteerib Liivi sapist märkust hilisromantilisele luuletajale (vinjett 68): „Ära too ennast mulle näha, – mina olen samasugune, – hoia oma saladus enesele. Tule mulle kunstiga!”¹ See on kirja-koht, millele võib ehitada pool kirjandusteooriat. Ära räägi sellest, mis sa tunned, sellest ei piisa kunstiks, tuleb muuta aines kunstiks. Ja selle kõrvale võib ehitada teise poole kirjandusteooriat täpselt vastupidisele maksiimile: unusta kunstitamine, näita päris mõtteid ja päris tundeid. Sest mis näiteks paneb meid õhinal lugema avaldatud kirjavahetusi, päevikuid, mälestusi, kroonikaid ja muud sellist? Eks ikka ümbertegemisest puutumatu, kunstiks muutmisega rikkumata algne puhas eluline materjal. Mõtiskluse hetk – on’s ilukirjandus rangelt lahutatav mitte-ilukirjanduslikust? Äkki ilukirjanduse nõue oleks kunstiks muutmine, mitte-

ilukirjanduse nõue hoopis vastupidine: näita ennast? Mitmed Juhan Liivi publitsistlikud hilistekstid (nt „Ääremärkused”) on pilgeni tulvil sedasama teda „ennast”, ja vaevatud psüühika palangud annavad käsitletavale ainesele kordumatu ilme ja olemuse. Kuivõrd võimsamalt, lõkendavamalt, isegi evangeelselt kõlavad need tekstid seetõttu, et Liiv tõi neis „ennast näha”! Liivi luulepärand, see vaimuilma varjude aegne, on üldjoontes samuti ainult Liiv ise, ei midagi muud – pole seal „tuldud” mingi kunstiga, tema tõi „enda”, „kunsti” loeme juba meie sellele juurde. Puhta tunde ja kunstiks muudetud tunde võitlus ja vahetuskord ükskõik millises kirjandusteoses võib olla, kas või Liivi tsitaadist lähtuvana, vabalt õhtut täitev teema.

Muide, kui võtta kätte Liivi publitsistika kogumik ja otsida seesama kirjakoht üles, näeme ka Tuglase tekstoloogiapõhimõtete natuke rahutuks tegevat ilm-nemist, nimelt ei ole see jutumärkidest hoolimata täpne tsitaat Liivilt. Originaal on: „Ära too iseennast mulle näha, – mina olen samasugune, – mine kuhugi kivi sisse, kännu sisse, – hoia oma saladus endale! // Tule mulle kunstiga, mitte loomulisega (Naturalien).” (Lk 226)

Ka „Marginaalia” 20. vinjetist vaatab kirjanduskriitik Liiv vastu. Kas ei pea see siis väärt värk, kange kraam olema, kui juba Tuglas seda nii esiletõstvalt ja tunnustavalt tsiteerib ja refereerib? Tuleb minna allika manu ja vaadata, mis seal kõik on.

„Vulise ojakene rohkem” on väga tihe ja väga raske lugemine, see ei edene lihtsalt. Põhjus on eeskätt keeleline ja stiililine. Valdav osa kogumikust on kirjutatud 1880-ndatel ja 1890-ndatel ning esitatud tänapäeva lugejale valdavalt keeleliselt redigeerimata. See pole paha, vaid isegi

¹ F. Tuglas, Marginaalia. Mõtteid ja meeleolusid. Tallinn: Eesti Raamat, 1966, lk 64.

tänuväärne, et maksimeerida autentsust, kuid kindlasti on tolle aja nurgeline-krobeline, murde- ja võõrapärasusi ning arhaisme täis, kangelt painduv, normimata eesti kirjakeel lugemist raskendav. Liivi stiil ei tule ka asjale kuidagi kasuks. Jagame tema publitsistitegevuse kaheks: vaimuilma varjude eelne ja vaimuilma varjude aegne periood. Esimesele – kooskõlas tollase ajakirjanduse üldise maneeriga – on tunnuslik kalduvus lobisemisele, kus read lähevad, aga sisu ei kogune. Näiteks „Kodaverest” (1891) on sisult väga lahja, kuid sõnarohke olupilt. „Äiu, äiu, kussu, kussu!” (1891) on täis loba ja selleni, mida öelda tahetakse, jõutakse alles lõpu eel. Jutt selle perioodi palades lendab, kuid ei leia Liiv oma klaviatuuril küll üldse üles *Enterklahvi*, et vahel ka mõni uus lõik lüüa. Hulga on pikki kirjatöid, mis koosnevad ainult ühest lõigust (nt „Uue aja nähtused ja nõudmised” (1889) ja „Tartu aastalaat” (1892)), kuigi tollases ajalehes oli võimalik ka uut lõiku tekitada. Liiv näikse sulega paberile niisama ennastunustavalt kirjutada vuhkinuvat, nagu pihtis mõni inim-põlv hiljem kirjutusmasinale mõni biitnik. Aga kui lõike ei ole ja sõna mõtet pingsalt enda küljes ei hoi, siis on sellisest tinalaost jube raske läbi summida, ilukirjanduse puhul saame selle juurde lugeda „kunsti”, aga publitsistikas on see lihtsalt tüütu ja väsitav.

Liivi teisele perioodile on tunnuslik vastupidine joon, kõik need enese kannatuste üleskirjutamise katsed ja muu, mis asub vaadeldava raamatu viimases, kolmandas alajaotuses „Hilismõtted”, on kirja pandud kohati üksnes hüüatuste või katkenud mõtete vormis, kus iga killukese puhul peab jääma süvenema sellesse, mis Liiv siis nüüd öelda tahab, kuna ise selgitama jääda Liiv enam ei märka või ei läbe, kohe tuleb uus samasugune tuline sahmakas või sähvakas otsa, ja nii pikalt, näiteks „Katse” (1909) ja „Maal” (1909). Hetketi jäävad

need tekstid lausa krüptiliseks, obskuur-seks, üksnes aimata laskvaks, kuid mitte selgelt seletavaks. Ootamatul moel tekib stiililine sarnasus piibliga, mis on samamoodi tihe, killuline, aeglane. Omakorda uus stiililahe tuleb sisse sellest, et esimese ja teise alajaotuse tekstid on võetud originaalist, aga kolmanda alajaotuse omad Tuglase nii-öelda redigeerituna. Igal pool see Tuglas ees – oleks võinud siis juba kõik otse originaalist võtta, praegu on redakt-siooniline üldmulje heitlik, tahaks ju „Liivi ennast”, mitte „Tuglase kunsti”. Vast kõige võimsam Liivi kirjatöö ses raamatus on „Ääremärkused” (1911), 16-leheküljeline fragmentaarium kirjanduslikel teemadel, mida pole põhjendatu nimetada Liivi „Marginaaliaks”, kirjandusteoreetiliseks testamendiks või koguni evangeeliumiks, täiesti vabalt võiks selle jagada lühikes-teks nummerdatud iseseisvalt toimivateks kirjakohtadeks, nagu piiblis. Üks „Ääremärkuste” kirjakoht saigi sinse arvustuse motoks võetud, see iseloomustab täpselt vaimuilma varjude aegse perioodi Liivi publitsistikat: ta suudab väljendada ainult väga lühikesi, väheste sõnadega mõtte-käike, ent täidab need tohutu sugestiivsuse ja intellektuaalse lõõmaga.

Raamatu sisu on väga laiapinnaline, mõiste *publitsistika* tähendab Juhan Liivi puhul väga eripalgelisi kirjatöid. Ta kir-jutas olupildikesi, kriitilisi humoreske, sündmuste kirjeldusi, populaarteaduslikke ülevaateid, üleskutseid, tsaari apoloogiaid, kontserdi-, teatri- ja raamatuarvustusi, esseesid, poleemikat ja vastulauseid, elu-loolisi ja mälestuslikke kirjutisi, mõtte-päevikut, mõttelaaste, filosoofilisi lühitrak-taate. Teemadeks väljaspool kirjanduse ainevalda on näiteks Kodavere kohalik elu, jahimeeste sandid jahikombed, aasta-laadad, loomade eluviis, füüsilised näh-tused (nagu kiirus), suuõõne ja hammaste tervishoid, samuti ajakirjanduse käekäik, haridus ja koolielu, karskus, moraal, seltsi-

elu, hetkepoliitika, baltisakslased, tsaarivõim, muusika, teater, eesti kirjakeele areng, võõrsõnad, Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekud, rahvustunne. Kui kogu see tekstimass märksõnastada nagu tänapäevases raamatukogukataloogis või mõne ajalehe võrguküljel artiklite juures, siis koguneks ääretult mitmekesine märksõnade parv. Liiv sidus oma mõtet väga erinevate nähtuste ja teemadega, nagu see on ajakirjanikust igati oodatav.

Järgnevalt keskendun kitsalt kirjanduslikule, muidu vajub arvustuski liialt laiali. Raamatu sisu on jagatud kolmeks alajaotuseks ja kitsalt kirjanduslik on koondatud teise, mis kannab pealkirja „Kirjanduskriitika”. Siiski peaks nendele tekstidele esimesest alajaotusest lisama „Laste kirjavara” (1889), mis on ju samuti kitsalt kirjanduslik. Mõni kirjutis esimesest ja kolmandast alajaotusest veel. Kitsalt kirjandusliku materjali saab omakorda jagada kolmeks: 1) teoste arvustused, ehk siis see kriitika, millest juttu ka raamatu alapealkirjas, 2) üldisemat laadi käsitlused, esseistika, 3) poleemika, mille objektiks on teised ajalehed või kirjanikud, nende hulgas peamiselt Eduard Vilde.

Mida siis Liiv arvustab? Ta seisab nõudliku pilgu ja terava sulega eesti proosa uue arenguhüppe ja selle ümbruse juures, ta tunnustab Andres Saali „Vambolat” (1889), uurib August Kitzbergi „Maimut” (1892), tutvustab J. M. Sommeri lastejutukogukest „Kuldsed Jõulu pähkliid” (1889), kiidab Saali tõlgitud Turgenevi lühiproosakogu „Turgenjevi Luule kõnes” (1891), kurjustab Vilde juttude peale (aga hiljem on valmis mõnda tunnustama) jne. Hiljem, juba järgmise arenguhüppe päevil, arutleb ta „Ääremärkustes” Tuglase (siis veel Mihkelsoni) ja A. H. Tammsaare varajaste novellide ning Jaan Lattiku, Mait Metsanurga, Aino Kallase, Ernst Peterson-Särgava loominguga ja Johannes Aaviku „Ruthi” üle. Järelromantism luules, see

XIX sajandi lõpu üldine lahja ja kahvatu luule ajastu, käivitab pidevalt Liivi ütlemisskihku, ta arvustab Ado Grenzsteini Piirikivi kogumikku „Laulud ja salmid” (1888), Liina Täkeri kogu „Liina Täkeri Luuletused” (1891), Peeter Grünfeldti koostatud albumisalmikut „Õitsevat õnne! Sündsad õnnesoovi ja albumi salmid” (1892), kurvastab Anna Haava kiire tagasilanguse pärast „[j]uba esimeses vihus” (lk 233) jne. „Ääremärkustest” ilmneb, et Liiv hoidis silma peal ka noorestlastest poetid, nagu Gustav Suits, Ernst Enno, Villem Grünthal-Ridala.

Aimekirjandus ei jäänud samuti tähelepanuta, näiteks „Eesti Üliõplaste Seltsi album” (1889), Villem Reimani „Eesti Piibli ümberpanemise lugu” (1889), B. W. Richardsoni „Joovastavad joogid” (1890), Kreutzwaldi ja Sachssendahli raamatuna välja antud kirjavahetus „Zur Entstehungsgeschichte des Kalewipoeg. Mittheilungen aus Briefen des Dr. F. R. Kreutzwald an die Herren Dr. Sachssendahl und Pastor Reinthal” (1891) jne. Iseäranis viimati nimetatule on Liiv kirjutanud ühe oma mahukamatest ja süvenenumatest arvustustest. Üldises plaanis näitavad arvustused kirjatööd Liivi selge ja analüüsiva mõistuse omanikuna – enne vaimse tervise käest ära minemist 1893. aastal. Mõttekujutelma „hullust luuletajast” ei toeta enne seda aega kirjutatud teis miski. Juhan Liiv oli tähelepanelik, erudeeritud, suure haardega, nii maailma kirjanduse ajaloos kui ka eesti kaasaja kirjanduses pädev kriitik. Siin ei ole mingit kerglast loba.

Õpetlik on vaadata, millised autorid on Liivi silmis kõige rohkem esiletõstmist väärinud. Nimetaksin siinkohal Andres Saali ja Friedebert Tuglast. Ehkki Tuglase loomingut ei võeta jutuks eraldi arvustuse kujul, vaid „Ääremärkustes”. Kahtlemata oli Tuglasel omal ajal Liivi pärandit uurides ja välja andes tore tunne, kui ta luges Liivi komplimente enda kohta, näiteks:

„Kahtlemata on Mikhelson kõige tähtsam kuhu uue aja meestest” (lk 233). Meie võime seda nimetada Liivi õnnistuseks Tuglasele, kui tahame. Andres Saali töö on Liiv võtnud arvustuse kujul vaatluse alla lausa kolmel korral: esmalt jutustuse „Vambola”, siis Saali tõlgitud Turgenevi lühiproosakogu, lõpuks Saali kirjutatud ülevaate eesti rahva ajaloost, raamat pealkirjaga „Päris ja prii” (1891). Kõigi kolme puhul saab Saal tunnustada ja kiita. Seevastu kõige valusamat nõgestega utjamist saab Liivilt tunda Vilde, kellega kiskus ajakirjanduses koguni sõnasõjaks, üks põhjusi väide, et Vilde on ühe oma jutu saksakeelse originaali pealt liig otse maha kirjutanud, seda ise piisavalt mainimata – ja selle väite tõestuseks toob Liiv ära katkendi nii ühelt kui ka teiselt. Jaa, tahaks tõesti Vildelt küsida, kas nii siis teenitaksegi ausat kirjanikuleiba. Muid puudusi leiab Liiv Vildel veel. Kirjandusloolased arvavad, et pahameele põhjustas Vilde vaimukas satiir „Suguvend Johannes”, mille peategelase, äpardliku luuletaja prototüübina kahtlustas Liiv ennast. Muide, nagu näha, pole jaotus arvustused-esseistika-poleemika Liivi puhul eriti määrav, kui jutuks tulevad hinnangud ja seisukohad – neid on ta jaganud kõikjale oma kirjanduslikku publitsistikasse, žanritunnusest küsimata. Pigem on see jaotus vajalik meile, et kergemini saada ülevaade, mida kõike sellest raamatust leiab.

Möödamannes, kuid sellest hoolimata esiletõstvalt nimetab Liiv 1889. aastal Anna Haavat ja Elise Auna. Saame veelkordse tõenduse selle kohta, et alates Koidula ajast ei ole tegelikult eesti kirjanduses kunagi naisautoreid meesautorite kõrval teisejärguliseks, vähem väärtuslikuks jne peetud, lausa vastupidi. „Kes luulet tunneb, tunneb, et see soojus mitte asjata ei ole olnud, millega neid laululinnukesi on vastu võetud. See on uut hoogu annud ja neid kipuvad noorimehi tõrre alla panema.” (Lk 118)

Esseistika vorm võimaldab Liivile seda, mida esseistika vorm ikka võimaldab, nimelt mõtete väljaarendamise ja selgitamise ruumi. Puht koostaja kiuste märgin siin ära suurepärase essee lastekirjanduse teemal, millele on raamatus koht leitud miskipärast seal, kus jutuks hammaste pesemise tarvilikkus ja Soome kooliolud. Aasta on 1889, eesti algupärane lastekirjandus koosnes mõnest raamatukesest, aga juba võtab Liiv selle suurelt ette. „Laps piab luetavast kujust, inimesest, oma sarnast last leidma,” ütleb Liiv (lk 53), ja nõnda näikse, et „tule mulle kunstiga” vist küll Liivi kirjandusteorias lastekirjanduse puhul ei kehti. Muinasjuttude puhul refereerib ta Rousseau „Émile’i” eitavat seisukohta, kuid leiab, et laps võiks neid lugeda küll, peale tondijuttude. „Kõik muinasjutud, mida laste kirjavarasse võetakse, olgu tontidest puhtad,” nõuab Liiv (lk 54). See on essee, kus ilmneb Liivi suur kirjanduslik eruditsioon ja lugemus. Teine näide Liivi kirjanduslikest esseedest olgu 1891. aasta algupärase kirjanduse ülevaade, kus aastate lõikes saaki vaadates joonistatakse lausa tabel ja tehakse statistikat. Kuivõrd vastukäiv on see taaskord „hullu luuletaja” kuvandile! Tema ees on Exceli tabel ja ta ei joonista selle ruudukestesse mitte pääluid ja lillikesi, vaid adekvaatseid arve. Me näeme jällegi Liivi säravat intellekti, mõttedistsipliini ja analüüsisuutlikkust.

Kui teha raamatust kiire kokkuvõte, luua mingi palade paremik, siis ma nimetaksin peale „Ääremärkuste” ja mõne teise juba jutuks tulnud kirjatöö veel Liivi arvustust Grenzstein-Piirikivi luuletuste kogule „Laulud ja salmid”. Nii palju on siinses raamatus eripalgelist ja muuga kõrvutades erandlikku, mis ei taha hästi mõnda sarnast lookest kampa leida, on seegi kirjatükk üks neist. Liiv on Grenzsteini (kellest sai hiljem ajalehes Olevik tema ülemus) luulekogu mõnuga ette võtnud, nagu kausitäie ühepajatoitu, muudkui tõstab

ja kommenteerib, tõstab ja kommenteerib. Näiteks riimide *aiake* : *laiake* kohta „Miks mitte ka saiake, –?” (lk 122). Teisal – „Määratune lauliku mõte!” või – „Tühi õlgete rabamine!” (lk 125).

Nagu öeldud, raamatus on palju, mõtteid ja aineid on tihedalt. Arvustaja eesmärk on teha tiir kõige kohal, et saaks üldmuljest aimu. Tähelepanuta ei tohi siiski jääda üks asjaolu, nimelt küllaltki suure osa selle raamatu tekstide all ei ole esmailmumisel olnud Liivi nime, vaid suvaline pseudonüüm, või pole üldse olnud midagi.

See tähendab, et paljude tekstide autorsus on omistatud Liivile mingite kaudsete jälgede põhjal. Milline stiihia tants müto- loogiaga! Liiv on müüt, märk, bränd, mis on suurem kui kunagi elanud ja hinganud füüsiline inimene.

Ja lõppakord: tumemeelik poeet ei tohi mingil juhul kinni katta kogu Juhan Liivi kuvandit. Enne seda oli ta selge mees, oma aja Märt Väljataga.

JAAK URMET